

Grčević, Mario (2019). Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena.

Zagreb: Hrvatski studiji u Zagrebu i Ogranak Matice hrvatske u
Dubrovniku. 291 str.

U izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i Ogranka Matice hrvatske u Dubrovniku, 2019. godine objavljena je knjiga Marija Grčevića *Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena*, kao VI. svezak nakladničkoga niza Biblioteke Croaticum. Knjiga broji 291 stranicu, a sadržajno je podijeljena na *Predgovor*, šest poglavlja (I. *Alpski Hrvati*, II. *Ime »Hrvat« na Balkanu*, III. *Hrvati i islam*, IV. *Hrvati i pravoslavlje*, V. *»Hrvacki« istumačeno i »srpski« napisano*, VI. *O Dubrovačkoj Republici i Boki kotorskoj*), *Zaključak*, *Literaturu*, *Kazalo toponima* i *Kazalo osobnih imena*. Izuzev poglavlja *»Hrvacki« istumačeno i »srpski« napisano*, iz imena poglavlja moguće je već uočiti na koji su način ona međusobno sadržajno odijeljena – geografskim i vjerskim tematskim kriterijima.

U *Predgovoru* (str. 7–8) autor obznanjuje kako knjiga zapravo ima dva dijela. Prvi dio knjige autor je posvetio istraživanju i opisivanju uporabe etnonima (imenice koja označava ime pripadnika naroda) *Hrvat* i glotonima (pridjeva koji označava ime jezika) *hrvatski* u onim značenjima u kojima se oni odnose na puk koji se tijekom vremena nije integrirao ili se većinski nije integrirao u hrvatsku narodnosno-etničku zajednicu, a s Hrvatima je imao djelomice zajedničku etnogenezu. Drugi dio knjige autor je posvetio uporabi hrvatskoga povijesnoga glotonima *srpski* u suodnosu s drugim hrvatskim povijesnim glotonimima.

U poglavlju *Alpski Hrvati* (str. 9–13) autor, kao polazišnu točku svojega razmatranja, ističe kako u predjelima današnje austrijske Koruške i manjim dijelom Štajerske oko mjesta Maria Saal, Karnburg, Millstatt, Ottmanach, Stainz, Straden, Leoben, pa također i oko Friesacha, postoje ili su postojali brojni toponimi izvedeni od etnonima *Hrvat*. Uvidom u povijesna vrela autor prenosi kako je na tom prostoru postojala i Hrvatska župa koja se u X. st. spominje kao *pagus Crouuati* (*Crauuati*, *Chrouuat* ...), a u jednoj salzburškoj ispravi iz druge polovice XI. st. spominje se i, kao društveno-teritorijalna jedinica, hrvatska desetina (*decima ad Chrowat*). Autor prenosi teorije Ljudmila Hauptmanna, Boge Grafenauera, Vladimira Markotića, Otta Kronsteinera i Nade Klaić. Pozivajući se na Hauptmanna, autor navodi kako su ti *alpski Hrvati* živjeli među Slavenima-Karantancima i bili njihov plemićki, vladajući sloj, koji se kao stalež zvao Kasezi, odnosno

na njemačkom *Edlinger* (izv. od *edel, plemenit*). Autor napominje kako su toponimi izvedeni od imena Kasezi rasprostranjeni na mnogo širem području nego toponimi izvedeni od imena Hrvat. Neovisno o tome jesu li slovenski Kasezi bili Hrvati, na kraju poglavlja autor zaključuje kako je neosporno da je u Koruškoj postojala Hrvatska župa, da su u Koruškoj i Štajerskoj zabilježeni brojni toponimi izvedeni od hrvatskoga etnonima, da se Hrvati na prostoru Karantanije spominju u X. i još u XI. st., da su ondje u nepoznatom omjeru bili važan čimbenik u društveno-političkom životu, te da su se naposljetku asimilirali s drugim karantanskim Slavenima i potom se germanizirali, imajući određeni udio i u slovenskoj etnogenezi. Prema autoru, njihovo napuštanje etnonima *Hrvat* može biti povezano i s činjenicom da su u susjedstvu živjeli Hrvati u okviru države koja je nosila upravo hrvatsko ime, a zbog povijesnih pitanja koja su u ovom poglavlju opisana u osnovnim crtama autor navodi da se i Slovenci katkada kurtoazno zovu alpskim Hrvatima.

Poglavlje *Ime »Hrvat« na Balkanu* (str. 15–70) iduće je, drugo u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: *Crna Gora* (str. 15–21), *Sandžak, Kosovo, Makedonija i Albanija* (str. 21–28), *Šumadija i Resava* (str. 29–31), *Vlasi u Raškoj* (str. 31–33), *Vlasi u Hercegovini* (str. 33–34), *Migracije Vlaha u Srbiji* (str. 34–40), *Beograd* (str. 41–43), *Obrenovac* (str. 44–47), *D. Lapčević: Hrvati u Srbiji (1933.)* (str. 48–53), *Hrvati katolici u Raškoj* (str. 53–58), *Novo Brdo* (str. 59–61) i *Podrijetlo raških Hrvata* (str. 62–70). Na početku poglavlja autor se dotiče Crne Gore i navodi kako je u današnjoj Podgorici, glavnom gradu Crne Gore, na Morači kod mosta Vake Đurovića, postojalo mjesto koje se zvalo Rvatska Stubica. Prenosi mišljenje Ljubomira Nenadovića prema kojemu su se sredinom XIX. st. (pravoslavni) Crnogorci koji su radili u Carigradu sjećali toga da su se u „starija vremena“ njihovi predci nazivali Hrvatima, a tom mišljenju, čini se, suprotstavlja mišljenje Savića Markovića Štedimlije, prema kojem su carigradski Crnogorci pod tim imenom dolazili u Carigrad već 1453. godine, dakle prije nego li su Turci osvojili Carigrad. Autor provlači i mišljenje kako više indicija ide u prilog tezi da se etnonim *Hrvat* kao prednacionalno etničko ime rabio diljem današnjega prostora Crne Gore, a mjestimice sve do XIX. st. Izuzev toponima Rvatske Stubice s početka poglavlja, navodi kako postoje još neki crnogorski antroponimi i toponimi koji pokazuju da je etnonim *Hrvat* stanovnicima bio svojstven ne samo u Carigradu, nego izvorno i u Crnoj Gori, poput primjerice Rvaškoga polja na kojem se jedno selo zove Rvaši, sela Rvat(i) blizu Nikšića, ili primjerice podatka da se jedno od četiriju bratstava plemena Nikšića zvalo Rvaćani.

Autor iznosi tezu kako se iz Crne Gore i Hercegovine, i prije i tijekom Osmanskoga Carstva, naseljavao prostor srednjovjekovne Raške, koja je obuhvaćala današnji Sandžak i Kosovo i bila središnjim dijelom srednjovjekovne srpske države, a potkrjepu toj tezi vidi u srpskim vladarskim poveljama iz 1363. godine, kada je za dva srbijanska naselja zapisano da se zovu Hrvati. Dalje navodi kako se tridesetak kilometara jugoistočno od Rvata nalazi na Kosovu selo Rvatska (Rëvatskë), za koju Turci bilježe 1455. da se zove Hrvčka. Dotiče se i makedonskoga toponima Arvati, veliku pozornost posvećuje Vlasima, a navodi i kako danas nije moguće s potpunom sigurnošću utvrditi je li ime *Hrvat* u hercegovačkih Vlaha rezultat hrvatsko-vlaških dodira u Hercegovini ili je riječ o imenu koje su Vlasi iz Raške donijeli u Hercegovinu. Drži vjerojatnijim da su Vlasi ime *Hrvat* donijeli iz Raške budući da su ondje bili u dužem i intenzivnijem dodiru s nositeljima imena *Hrvat*, o čemu svjedoči i toponim (H)rvatske bačije. Navodi i kako je na širem beogradskom području dolazilo do križanja imena *Hrvat* kojemu su izvorni nositelji bili raški Hrvati s imenom *Hrvat* koje su poglavito u XIX. stoljeću donosili doseljenici iz Habsburške Monarhije.

Autor se dotiče i Dragiše Lapčevića, srpskoga političara, povjesničara i novinara koji je, potaknut upornim prešućivanjem, zaobilaženjem i minoriziranjem starih antroponima i toponima na prostoru današnje Srbije i Kosova koji su izvedeni od etnonima *Hrvat*, 1933. godine u *Čačanskom glasu* objavio članak „Hrvati u Srbiji“. U svezi sa srbijanskim Hrvatima Lapčević pokušava naći odgovor na pitanja koja je srpska etnografija uporno i svjesno zaobilazila pa tako postavlja i tezu da su srbijanski stari toponimi poput Rvatska i Rvati nastali u vrijeme Nemanjića. Dotiče se i Hrvata katolika koji su u srednjovjekovnu Srbiju dolazili s prostora današnje Hrvatske i zbog gospodarskih razloga, osobito rudarstva, a pretpostavka za njihov dolazak stvorena je, prema autoru, sklapanjem ugovora 1186. godine prema kojemu su Dubrovčani dobili slobodu trgovine u Raškoj i pravo na korištenje tamošnjih pašnjaka i šuma. Također, nije neizostavno da se i srpski kralj Stefan Uroš II. Milutin u (samo) dva navrata naziva kraljem (i) „Hrvatske“, a prema autoru ta se titulacija može lako objasniti ako se pretpostavi da se u to doba jedan dio negdašnje Duklje ili Raške zvao Hrvatskom. Kroz ovo poglavlje autor nastoji pokazati kako je na prostoru današnje Crne Gore bilo središte u kojem je bio ukorijenjen etnonim *Hrvat* te kako je ono očito bilo migracijsko ishodište za Hrvate u polukrugu oko njega. Do sličnoga zaključka dolazi i Vladimir Markotić, ali dok Markotić pretpostavlja izravna iseljavanja Hrvata iz Duklje u središnju Albaniju i Makedoniju, autor drži vjerojatnijim da su se u Makedoniju doselili iz Raške, a u Albaniju iz Makedonije.

Poglavlje *Hrvati i islam* (str. 71-90) iduće je, treće u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: *Toponimi u Bosni i Hercegovini* (str. 71-75), *Narodna predaja* (str. 75-80), *Mustafa Ali (1541.? – 1600.)* (str. 80-82), *Mahmud-paša (1420. – 1474.)* (str. 82-83), *Hrvatski vilajet* (str. 84-86) i *Između islama i katoličanstva* (str. 87-90). Autor polazi od činjenice kako su u brojnim dijelovima Bosne, a najviše u istočnoj, zabilježeni toponimi izvedeni od etnonima *Hrvat*. Uzevši u obzir migracijska kretanja, autor navodi kako je moguće pretpostaviti da su oni u načelu stariji nego slični toponimi u zapadnoj Bosni, koja se u svojem najzapadnijem dijelu zvala Turskom Hrvatskom. U ovom poglavlju valja istaknuti dva imena. Prvo je Mustafa Alija iz Galipolja, jednoga od najistaknutijih osmanskih povjesničara i pisaca XVI. st., koji je za muslimane Bošnjake, a koje smatra jednom od najvažnijih etničkih skupina Osmanskoga Carstva, rekao da se „pribrajaju hrvatskom narodu“. Prema autoru, bosansko odnosno bošnjačko ime Mustafa Ali ne smatra etnonimom, nego teritorijalnom odrednicom izvedenom od imena Bosna, a ime Hrvat pravim etničkim imenom Bošnjaka muslimana. Autor, nadalje, upozorava kako je u literaturi koja opisuje i proučava povijesne hrvatsko-turske dodire nastaloj nakon Drugoga svjetskoga rata određivanje u Mustafi Aliji da su muslimanski Bošnjaci etnički Hrvati uglavnom prešućivano, a ako je i bilo spomenuto, pokušalo se relativizirati, npr. iznošenjem hipoteze da je Ali zbog imena negdašnjega Hrvatskoga vilajeta sve stanovnike Kliškoga sandžaka mehanički uzeo za Hrvate, a onda to ime nekritički i zbog neznanja protegnuo i na druge Slavene u Bosanskom sandžaku. Autor predbacuje kako se u takvo relativiziranje ne uklapa niz činjenica, npr. ta da Mustafa Ali Hrvatom izrijekom zove vezira Mahmud-pašu (Abogovića, Angelinovića), drugo bitno ime u ovom poglavlju, koji je podrijetlom bio slavenizirani Grk, a kojega su Osmanlije kao dječaka u svoje redove priveli u Novom Brdu na Kosovu. Autor navodi kako se Mahmud-paša mogao nazivati ili biti proglašen Hrvatom zbog raznih poticaja, a jedna od mogućnosti je i ta da je hrvatsko ime u muslimansku sredinu mogao donijeti i iz svojega prvotnoga kršćanskoga okružja u Novom Brdu na Kosovu. Takva bi se mogućnost onda logički mogla nadovezati i na ono od čega autor u cijeloj knjizi polazi, a što je spomenuto u prošlom poglavlju – da se jedno od srednjovjekovnih središta nositelja etnonima *Hrvat* u južnih Slavena nalazilo na jugoistoku, na prostoru negdašnje dukljanske države.

Poglavlje *Hrvati i pravoslavlje* (str. 91-162) iduće je, četvrto u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: *Iz povijesti Pravoslavne crkve* (str. 91-100), *Srbi nepravoslavci?* (str. 101-107), *Stanovnici Vojne krajine u etnografiji* (str. 107-115), *Krajišnici kao Hrvati* (str. 116-120),

Vojna Hrvatska (1809. – 1813.) (str. 121-124), *Rana slavistika* (str. 124-127), *Pravoslavci između srpstva i hrvatstva* (str. 127-139), *Srbi o pravoslavnim Hrvatima* (str. 139-149), *Hrvatski pravoslavci u Americi* (str. 149-158), *Glotonim »hrvatski«* (str. 158-160), *O pravoslavnim Hrvatima danas* (str. 160-162). U Osmanskom Carstvu Pravoslavna crkva bila je u puno boljem položaju nego Katolička crkva. Zbog prijelaza katolika na pravoslavlje i zbog pravoslavaca koji su bili etnički Hrvati ili su prihvatili etničko ime *Hrvat*, u starijim vrelima na Istoku postoji više povijesnih zapisa u kojima se etnonim *Hrvat* odnosi na pravoslavce. Autor tako navodi primjer iz 1618. godine, kada sarajevski kadija Avdula Efendić zabranjuje „hrvatskim memurima“ da od „fratarara“ kupe „resuma“ (davanja). Suprotstavivši se Dominiku Mandiću, koji „hrvatske memure“ smatra muslimanskim državnim poreznim namještenicima, autor u „hrvatskim memurima“ vidi predstavnike Pravoslavne crkve koja je uporno i unatoč višekratnim zabranama i od katolika ubirala crkvene poreze, pa i uz pomoć vojnih postrojba koje su joj osmanske vlasti stavljale na raspolaganje.

Autor piše kako se religijska državotvorna ideologija Srpske Pravoslavne Crkve nije mogla ugasi jer su utemeljitelji srpske države postali njezini svetci, poput npr. Stefana Nemanje, a to dovodi i u svezu s tim zašto se pravoslavlje nazivalo srpskom vjerom. Autor još ističe i kako se zbog deetnifikacije srpskoga imena i njegove uporabe kao oznake za pravoslavce općenito u povijesnim vrelima Srbima katkada zovu i oni pravoslavni Slaveni koji nisu bili Srbi. Ovim poglavljem i tezama autor pokazuje kako metodologija pristupa značenju imena *Hrvat* nije tek puka analiza geografsko-migracijskih kretanja stanovnika i toponima a što se moglo bolje vidjeti u prethodnim poglavljima, već je potrebno dotaknuti se i dubljega religijsko-povijesnoga konteksta.

Kroz ovu knjigu autor želi pokazati i kako se dio raških Hrvata iseljavao u Bosnu i Hercegovinu i u Habsburšku Monarhiju, a neki njihovi potomci, među kojima svakako valja istaknuti Josipa Runjanina, sudjelovali su i u suvremenoj hrvatskoj etnogenezi. U sklopu ovoga poglavlja autor se obilno dotiče i Vojne krajine (potpoglavlje *Stanovnici Vojne krajine u etnografiji, Krajišnici kao Hrvati*), a navodi i kako su se u redovima profesionalnih vojnika i časnika austro-ugarske vojske mnogi pravoslavci smatrali Hrvatima i nakon ukinuća Vojne krajine 1882. godine.

Poglavlje »*Hrvacki*« istumačeno i »*srpski*« napisano (str. 163-211), iduće je, peto u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: *Glotonim »srpski«* (str. 163-166), *Hrvatski kao »ogledni« jezik* (str. 166-175), *Hrvatski kao »ćirilski« jezik* (str. 175-178), *Pisati »srpski«* (str. 178-181), »Čisto i razborito iz *sarpskoga u slovinski*« (str. 181-183), *Dubrovački*

»srpski« *molitvenik iz 1512.* (str. 183-185), *Naziv »lingua serviana«* (str. 185-189), *Jezičnoteorijski prijepori i G. Postel* (str. 189-194), *Stajalište srpske južnoslavistike* (str. 194-201) i *Suodnos hrvatskih povijesnih glotonima* (str. 201-211). Autor ističe kako je glotonim *srpski* u starijoj hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji defektan i kako se rabi uglavnom kao deetnificirani i leksikalizirani naziv koji se odnosi na ćirilicu i njome pisani jezik. Smatra kako je najvjerojatnije nastao u hrvatskom kulturnom okružju u analogiji prema nazivu *hrvatsko pismo* za glagoljicu. Navodi kako njegove najstarije potvrde potječu s dubrovačkoga područja s kraja XV. st., no i kako je moguće rekonstruirati da su mu temelji bili postavljeni već u XIV. st., vjerojatno u komunikaciji s adresatima u Srbiji. Taj su naziv s hrvatskoga kulturnoga prostora na Zapad prenijeli, po svemu sudeći kako smatra autor, katolički svećenici i pisari iz dalmatinskih gradova, a širenju glotonima *srpski* išla je u prilog i činjenica da je u Srba ćirilica bila jedino pismo i da ona u Hrvata nije imala svoje posebno, jedinstveno ime, pa su tako npr. stanovnici Poljica ćirilicu zvali i glagoljicom, dok su u Dubrovniku glagoljicu zvali ćirilicom. Prema tomu, ako se želi doći do traženoga odgovora u vezi sa značenjem imena *Hrvat* u etnogenezi južnih Slavena, neizbježno je prvo rekonstruirati i nastanak glotonima „srpski“. Glotonim „srpski“, mahom pod utjecajem nacionalističkih politika, očito se kroz povijest često proizvoljno tumačio, i kao takav onda mogao je jedino predstavljati barijeru budućim znanstvenim spoznajama.

O Dubrovačkoj Republici i Boki kotorskoj (str. 213-230) posljednje je, šesto u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: *O Hrvatima u Dubrovačkoj Republici* (str. 213-214), *O Srbima u Dubrovačkoj Republici* (str. 215-218), *Hrvati i Srbi u Boki kotorskoj* (str. 219-224) i *Srbi o hrvatskom jeziku u Dubrovniku* (str. 224-230). Tijekom povijesti pravoslavci u Dubrovniku nisu uživali najbolji položaj, a osim katolika, jedino su židovi još imali pravo ispovijedati svoju vjeru. Autor tu nabraja neke primjere koji mogu svjedočiti o animozitetu Dubrovačke Republike prema pravoslavicima, a u konačnici navodi da su Dubrovčani koji su u djelima (mahom pjesničkim) za svoju čitateljsku publiku (a kojoj nisu pripadali susjedi pravoslavci ni muslimani) izricali panslavenske osjećaje pripadnosti sa svim Slavenima, sve do „mora ledena“, bili dio cjeline koja je sudjelovala u provođenju, podupiranju i osmišljavanju politike Dubrovačke Republike prema svojim pravoslavnim susjedima. Ono što autor napominje, a što je bitno i za buduće metodološke pristupe, jest kako se taj aspekt dubrovačke povijesti u literaturi koja se dotiče izgradnje etničkoga identiteta u Dubrovniku slabo uzimao u obzir jer se nije uklapao ni u jednu od dominantnih kulturno-političkih ideologija u XIX. i XX. st., a u najnovije

vrijeme ni u dekonstrukcijski pristup anacionalno orijentirane historio-
grafije koja je narodnosne entitete i njihove odnose smatrala povijesno
privremenim, „zamišljenim“ ili „izmišljenim“ konstruktima i iz svojega
fokusa (neopravdano) isključila istraživanje njihove geneze, čime je ujedno
onda i osiromašila povjesničarske spoznaje. Dubrovačka Republika, koja
je u svojoj povijesti njegovala samostalnost koja je ukinuta 1808., u ovom
kontekstu nacionalizama igrala je, dakle, posebnu ulogu, a zbog toga joj
je bilo nužno posvetiti i posebno poglavlje.

Zaključak (str. 231-236), bez obzira što bi se sadržajno možda mogao
shvatiti kao posebno poglavlje, sadrži rezime svega iznesenoga u knjizi.
Još jednom je stavljen naglasak na tri ishodišna središta nositelja etnonima
Hrvat – jedno je središte karantanskih Hrvata, drugo je u Dalmaciji, koje
je postalo ishodištem povijesti suvremenoga hrvatskoga naroda, a treće,
koje je najslabije dosad istraženo, imalo je ishodište na prostoru negdašnje
dukljanske države. Kroz cijelu knjigu, autor je svojim tezama ciljao razraditi
upravo ovo treće ishodište. Nakon *Zaključka*, slijede još *Literatura* (str. 237-
268), *Kazalo toponima* (str. 269-278) i *Kazalo osobnih imena* (str. 279-291).

Knjigu *Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena* preporučio bih sva-
komu tko se interesira za hrvatsku povijest i kulturu. Knjiga je možda
najkorisnija povjesničarima jer jednom atipičnom metodologijom za povje-
sničare – analizom toponima, antroponima, etnonima i glotonima – obrađuje
probleme koji su možda prvenstveno problemi povijesne znanosti – pro-
blemi nečijega podrijetla. Pored toga što knjiga obrađuje neka pitanja koja
bi u određenom povijesnom razdoblju bila „škakljiva“, ona svakako nepo-
sredno obznanjuje čitatelju kako je pri rješavanju sličnih problema neop-
hodan interdisciplinarni pristup. Vjerujem kako se u budućnosti ne će stati
na spoznajama iznesenima u ovoj knjizi, nego da će se pojedine iznesene
teze razrađivati i dalje.

Lucian Borić